

Mileta Aćimović Ivkov

DUH ISTORIJE, SUDBINA I PRIČA

(Aleksandar Gatalica: *Veliki rat, Mono i Manjana*, Beograd, 2012)

Među proznim knjigama Aleksandra Gatalice postoje sasvim vidne, karakteristične i bliske, tematske i sadržinske veze, kao i sličnosti u stvaralačkom postupku (poetičkom profilu) i slici sveta koja se njime oblikuje. Ta prepoznatljivost veza i višestruka bliskost, naročito je izražena između ciklično ustrojene knjige priča *Vek* i romana *Veliki rat*. Prepoznata međutekstovna poetička podudarnost tolika je da se čini kako ove dve knjige, sa romanom *Nevidljivi*, tvore svojevrsnu trilogiju koja je posvećena veku što je minuo. Njegovim usponima, protivrečjima i razarajućim sukobima.

U osnovi tih knjiga koje se redovno, kao i sve prozne knjige ovog pisca, tematski oslanjaju na dokumentarnu građu, postavljeno je pripovedanje o minulom vremenu. Po sredi je, dakle, pomalo setno, ali prilično slikovito i ironično, hronikalno (a Gete je u maksimumima ukazivao na to da ko piše hroniku, taj misli na savremenost) prizivanje i imaginativno oživljavanje slika i likova prošlih epoha. A ono je tako sugestivno činjeno, da se može kazati kako u ovom troknjižu Gatalica pripoveda o susretu i sudaru čoveka i istorije. Rečju, o razornom uticaju koji je istorija u minulom veku imala na pojedinačnu egzistenciju; na život čoveka, pojedinca, kojim se najčešće poigravala, katkad opako izrugivala, a najčešće ga ka neželjenom usmeravala, slamala i ništila.

Ako je u knjizi ulančanih priča *Vek*, u kojoj su stvarnosno i maštensko tako stvaralački prepleteni da tvore utisak nerazlučivog umetničkog jedinstva i snage, glavni protagonisti postalo celo stoleće, u romanu *Veliki rat* ta uloga je dodeljena najvećem sukobu što ga je svet do tada video. Sukobu posle kojeg, kako na jednom mestu u završnici ovog obimnog romana piše, više niko i ništa neće bilo isto. To neobično narativno rešenje u kome se u pripovednom središtu našao personalizovani epohalni sukob, učinilo je da roman poseduje toliku unutarnju izomorfnost i pripovedačku razuđenost da se jezikom starije teorije može opisati kao *roman sa stotinu lica*. Baš onako kako je naučavao Bahtin da je roman „mnogostilska govorno raznolika, višeglasna pojava“. A u tom mnogolikom i višeglasnom romanu pripovedni mehanizam je tako podešen da se narativne sekvence, male pripovesti koje ga čine, simultano i asocijativno dinamično prepliću i dozivaju po osi vremena, da će čitalac naviknut na tradicionalni lik romana biti začuđen i iznenađen njegovim strukturalno-kompozicionim rešenjem koje je uspelo da nenametljivo podrži i opravda, aktuelnu i angažovanu, koliko i oneobičenu, autorovu stvaralačku zamisao o predstavljanju u totalitetu literarizovane ratne povesnice.

Kompoziciona podela u pet celina – ratnih godina, obezbedila je ovom romanu logičan i stabilan okvir u kome se, kroz brojne i raznolike motivacione podsticaje i veze, veliki zamišljen prostor naseljava brojnim junacima. Tako čitalac među više od sedamdeset likova

može u ovom romanu da sretne: careve i kraljeve, trgovce i šnajderke, patologe i kriminologe, spiritiste, umetnike, opsenare, vojnike i generale – čitav tadanji svet i vek.

Čitav jedan uzjuljani i uskomešani šaroliki svet koji je, krenuv za sudbinskim zovom ili bivajući ponesen inercijom zastrašujućih događaja, u ovom romanu doveden u situaciju da pobeđuje i gubi, da se nada, raduje i strepi, da u opustošenom svetu traži uspeha, smisla, spasa, radosti i utehe. Da razume nerazumljivo i preživi neizdrživo. Da iščekuje povoljno rešenje onda kada biva suočen sa blatnim sivilom ratne pogibelji, maglom sveopšteg potiranja i zaborava. A sve to u krugu cikličnog egzistencijalnog ponavljanja koje je usmereno neslučajnom snagom zla, što ga oduvek pogoni čovek i što se smelo, bez iluzija i rezerve, istorijom naziva. U tom je referencijalnom krugu izgrađen ovaj kompleksni, mozaični Gataličin narativ. On, istina, u svojoj rastresitoj strukturi sabira i one konstitutivne jedinice koje mogu da ga delimično odrede i kao roman-omnibus, ali on se, po svom obuhvatu, unutrašnjem ustrojstvu, karakteru i smisaonom učinku, ne manje pretenciozno, pre može nazvati *romanom epohe*.

Izgrađujući osoben tip poetike u ovom romanu o istoriji i sudbini, Gatalica je njegov pripovedni svet iznutra veoma pažljivo diferencirao tako što je oblikovao, najmanje, dva njegova odvojena a strukturno i smisaono uklopljena plana. Jedan je istorijsko-realistički, odnosno faktografski, dok je drugi obeležen elementima začudnog i fantastičnog. U njemu se nižu neobični događaji i situacije koji ga, bez hiperboličnog prekoračaja, čine još upečatljivijim i književno-umetnički uspešnijim. Dodajući mu, u pojedinim situacijama, i vrednost metafizičkih prodora i vizija. Zbog toga je bilo potrebno da se roman oblikuje kroz više tipova naracije i stilskih obrazaca. Jedan od njih je, svakako, izveštajni, drugi je realizovan u više vidova veoma podrobnih i slikovitih opisa, koji katkad sadrže i notu poetskog, dok je treći oličan u funkcionalnom prisustvu autorskih komentara. Zahvaljujući okolnosti da je narator romana nedramatizovan, a da raspolaže neomeđenim znanjem, upravo zbog sklonosti da aktivira autorski komentar, on na sebe uzima ulogu onog tipa kojeg je Franc Štancel nazvao *auktorijalnim*. Dok se njegovo kompoziciono rešenje da se manje celine uklapaju u veću, približava onom tipu modernog romana kojeg je Šklovski nazvao *grozdstim*.

Otuda se, sa mnogo valjanih razloga, iznova može kazati kako je *Veliki rat* Aleksandra Gatalice veoma složeno i uspelo književno ostvarenje epskog zamaha. Ne samo zbog osobenog tipa gradnje slike sveta u kojoj se događaji ubrzano obdelavaju, već i zbog toga što je njegov autor nastojao da mu obezbedi snažnu simboličku, stvarnosnu i činjeničnu podlogu, a potom i zbog činjenice da je on u njemu, stvaralački ispitujući odnos između priče i istorije, i priče i sveta, našem istorijskom romanu podario jedan, ako ne sasvim nov i inovativan, onda svakako poseban i naročito upečatljiv prinovak.

Najpre zbog toga što istorijsko u njemu mehanički ne izluče ideološko u naraciju, već se ideološki sadržaj nužno preuzet iz istorije ovde pretače (opalizuje) u ideologiju teksta koji kazuje o razornosti zla, nepouzdanosti istorijskog iskustva, o stalnoj ugroženosti vrednosti humaniteta u čovekovom svetu i istoriji, a potom i zbog činjenice da on i ima i nema glavnog junaka. Tu ulogu formalno igra sam *Veliki rat*, a suštinski u njemu psihološki i karakterno reljefno oblikovani, punokrvni, individualizovani pojedinci. Među njima nije mali broj onovremenih najznačajnijih evropskih umetnika. Pa je tako ovo priča i o sudbini umetnika i umetnosti u epohalnim lomovima, a što je jednim delom tematska okosnica prethodnog romana ovog autora. To dodatno svedoči o samosvesnoj autorskoj nameri

da se od tri romana oblikuje jedinstvena narativna celina. Tako se pokazuje da je ovaj romansijer kadar da u ukupnosti svog stvaralačkog postupka semantizuje i formu koju njegovi tekstovi uzimaju, na taj način što i sam oblik romana poprima određeno značenje. A on je višeslojan i žanrovski polivalentan.

Veliki pripovedni prostor unutar čvrstih granica ovog kompleksnog Gataličinog narativa premrežen je brojnim pripovestima, mikro-pričama, sažetim sudbinskim storijama o obično-neobičnim junacima i njihovim ratnim sudbinama. Te pripovedne jedinice, koje naoko deluju samostalno, čvrsto su različitim motivacionim postupcima upredene u veliku pripovednu matricu u kojoj se neki motivi variraju i ponavljaju, a neki junaci prelaze granice država i godina-stubova na kojima je ovaj roman kompoziciono postavljen. Na taj način se, pored narativnog dinamizma, ostvaruje još jedan za istorijski roman važan efekat – to je živopisnost: životnost i slikovitost celokupne mega-pripovesti, dok lutajući motivi i mobilni junaci još čvršće iznutra povezuju mozaik pripovedanja u koherentnu narativnu i smisaonu celinu. A nju uobručuju dva podudarna motiva velike simboličke i značenjske vrednosti.

Naime, aktivirajući narativnu formulu, kao mikro pripovedni okvir, za svakog od brojnih junaka o tome kako mu je rat počeo i kako se okončao, za prvi graničnik romana Gatalica je izgradio scenu u kojoj u sarajevsku mrtvačnicu u kojoj godine 1914. „po velikoj junskoj žezi“ donose „neka važna tela“. Ta važna tela su krunisane žrtve sarajevskog atentata, dok se roman okončava tako što u jedan sanatorijum na nemačko-holandskoj granici pristiže neki „neobičan gost“. Taj gost je nemački kajzer Vilhelm, i ta pripovedna situacija predstavlja drugi graničnik romana.

Nalazeći se u nervnom rastrojstvu, poraženom nemačkom caru se samo u snu minule godine rata prikazuju kao uspešne, dok mu je java sva od užasnih slika velikih lomova i strašnog poraza. Zbog toga svrgnuti car nastoji da što duže probavi u snu; u izvanumnom neodumevanju: „Šta je stvarnost, a šta san?“ I to je u ovoj romanesknoj povesti još jedna od slika (figura) velike simboličke snage. Započevši nasilnom smrću naslednika habzburškog prestola, ova velika priča o Velikom ratu okončava, kao u iskrivljenom ogledalu, inverznim slikama poremećene stvarnosti i tragičnog učinka istorije koja mrvči i ništi pojedinstvo, nastalim u sumanutoj uobrazilji nemačkog cara.

Tako se duž celog romana filmski ulančavaju epski prizori, sudbinske priče, tragične, ali i humorne, setne i komične, pa i epifanijske i ljuvene („kao poslednji ljudi“) slike i scene. A potom se u umešno izabranom stvaralačkom postupku koji počiva na kompetenciji sveznajućeg naratora – što omogućava dvojno predstavljanje događaja: na širokom epskom planu i kroz male priče i portrete, kroz ritmično i dinamično pripovedanje te narativne jedinice ukrštaju, preklapaju i pretapaju u toj meri da se i granica između tzv. stvaranog sveta, snova i fikcije u njemu relativizuje, tanča i gubi. Ostaje samo snažan utisak o moći pripovedanja da uverljivo predstavi duh istorije u kome čovek traje i nestaje u vremenu, a koga umetnost pripovedanja ume duboko i pouzdano da promisli i plastično oživi kao i, u ključu antropološkog pesimizma, iskazani varljiva nada i sumorni zaključak/poenta junaka Arčibalda Rajsja: „[N]adam se da će novi svet biti pravedniji od starog, iako ne znam šta me drži u tom uverenju kad sam kao kriminolog video da se ništa na ljudskoj duši, baš kao ni na telu nije promenilo, ma kakvom da ga naporu ili pogibelji izložiš...“

Ova velika priča znatne umetničke snage i stvaralačke veštine, veoma uspelo i upečatljivo o tome svedoči.